

Р. М. ХМЕЛІНСЬКА
ХАТА — ДІМ — ПАЛАЦ

Для називання різноманітних споруд і їх частин українська мова має певну систему спеціальних слів, якими користуються професіонали. Напр.: «Центральний двоповерховий корпус підкреслено шестиколонним доричним портиком, нижні частини колон якого оздоблені глибокими канелюрами» («Історія українського мистецтва»). Але крім вузькоспеціальних назв є чимало слів, які відомі й активно вживаються всіма носіями мови, напр.: *будинок, вежа, дім, замок, кімната, оранжерея, палати, палац, хата, хоромы* та ін. У спеціальній науковій літературі ці слова передають об'єктивну, чітку, без найменших проявів суб'єктивної оцінки інформацію, пор.: «загальна композиція палаців і пов'язаних з ними служб та парків підпорядковується симетрії. Дерев'яні хати являють собою певний етап у дальшому розвитку типу старовинних поліських хат. Житловий комплекс феодала — «хоромы» — складався з ряду зрубів-клітей». Об'єктивно-інформаційну функцію виконують подібні назви і в художній літературі. Напр.: «На високому горбі стримить давній лицарський замок з баштою» (І. Нечуй-Левицький), «Спить спокійно у другій кімнаті кароокій, смуглявий синок» (В. Сосюра); «Приснились їй дивні якісь хоромы, а вона ходить по них із світлиці в світлицю...» (О. Гончар).

В мові художньої літератури часто назви споруд та їх частин (приміщень) використовуються не просто для номінації певних конструктивно-декоративних композицій, а й для передачі емоційно-експресивного змісту оповіді, в якій відображається світосприймання автора. Наприклад, назви споруд асоціюються з певними людьми, класовими ознаками, а отже — з певним способом життя, соціальними характеристиками, авторськими симпатіями.

Так, слово *хата*, що за СУМом означає сільський одноповерховий житловий будинок, природно асоціюється з життям, уподобаннями, психологією простих людей, перш за все — з особою селянина: «Поклала мати коло хати Маленьких діточок своїх; Сама заснула коло їх» (Т. Шевченко). Більш того, життєвий ідеал часто сприймався через образ *хати, хатиночки*: «А я так мало, небагато Благов у бога. Тільки хату, Одну хатиночку в гаю, Та дві тополі коло неї...» (Т. Шевченко); «У раю, Неначе над Дніпром широким, В гаю — предвічному гаю, Поставлю хаточку, садочок Кругом хатини насаджу...» (Т. Шевченко). Саме цей світоглядний мотив відбила назва літературно-художнього альманаху 1860 р. «Хата», в якому були надруковані твори співців і заступників народу — Т. Г. Шевченка, Марка Вовчка, С. П. Гребінки та ін.

Широко використовуються в мові художніх творів зменшено-пестливі слова *хатина, хатинка, хатка, хаточка, хатинонька, хатиночка*. Звертаючись до цих форм, автори не тільки описували мале чи вбоге помешкання, а й виражали своє ставлення до зображуваного: «Куплю тобі хатку, і ще сіножатку, І ставок, і млинок, і вишневенький садок» (Народна пісня); «Між горами там долина, В тій долині єсть хатина, В тій хатині дівчинонька, Дівчинонька-голубонька» (С. Руданський); «Ти не лякайся-бо, що свої ніженьки Вмочиш в холодну росу: Я ж тебе, вірна, аж до хатиноньки Сам на руках однесу» (М. Старицький); «Дитина ж та попід тином блукає: Чи то й хатиночки не має?» (А. Метлинський).

На відміну від слова *хата*, назви *замок, палати* (кожна з яких позначає велику, багату споруду з численними кімнатами), *будинок* та інші традиційно використовувалися в українській класичній літературі для відтворення життя поміщицько-дворянської верхівки. Тому ставлення до панів переносилось і на добір назв будов, характерних для їхнього побуту, пор.: «Князь хиріє ...Ніхто й не загляне До грішного боляшого В будинки погані» (Т. Шевченко), «Пан гуляв у себе в замку, У ярмі стогнали люди, І здавалось, що довіку Все така неволя буде» (Леся Українка); «Якби-то думаю, якби Не похилилися раби... То не стояло б над Невою Оцих осквернених палат!» (Т. Шевченко); «Оці будинки, покої, по яких перше блукала одна несита і загребуща людина, — тепер підуть під школи» (М. Коцюбинський).

Найяскравіше соціальний зміст відповідних назв споруд виявляється в контексті антонімічного змісту, пор.: «Віщує серце, що в палатах Ти розкошуєш, і не жаль Тобі покинутої хати...» (Т. Шевченко); «То город безкрай. ...Церкви, та палати, Та пани пузаті, і ні однісінької хати» (Т. Шевченко). Подібне протиставлення лексем, що називають будови, спостерігаємо у відомому афоризмі: «Мир хатам, війна палацам» (ним став лозунг, висунутий членом конвенту Камбоном у період Великої французької революції). Цей крилатий вислів набув великого поширення в роки Великої Жовтневої соціалістичної революції. Революційний девіз використав Ю. К. Смолич (1957 р.) як назву однієї з частин роману-дилогії, в якому відтворено події революції і громадянської війни. Зустрічається ідейно близький афоризм подібної структури: «Мир хатам, війна палатам».

Отже, широковживані в українській мові назви споруд можуть стосуватися не лише будівельно-архітектурної сфери, а й виступати власне зображувальними засобами, додаючи творам соціальної спрямованості та художньої виразності.